आदिवासी समाज हा अतिप्राचीन असून तो या भूमिचा मूळ निवासी आहे. त्याचा प्राचीन इतिहास, परंपरागत संस्कृती आणि भारत विशेषत: महाराष्ट्रातील स्थान याचा विशेष अभ्यास या ग्रंथात केलेला आहे. तसेच आदिवासींचे विभागश: वर्गीकरण करून त्यांची वास्तवाची स्थाने, जिल्हानिहाय लोकसंख्या, व्यवसाय आणि एकूण महाराष्ट्रातील जमातींचा संक्षिप्त आढावाही या ग्रंथात घेतलेला आहे.

महारष्ट्रातील आदिवासींचे सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, राजकीय, कलात्मक, वैवाहिक आदी जीवनाचा संख्यात्मक व चित्रमय आढावा घेऊन भारतीय स्वातंत्र्याच्या लढाईत ज्या ज्या क्रांतिकारकांनी हौतात्म्य पत्करले त्यांच्या कार्याचा लेखाजोखाही यात मांडला आहे.

तसेच आदिवासी चळवळी, सभा संघटना, नक्षलवादाशी बरावाईट परिणाम, विविध समस्या आणि या समस्या सोडवण्यासाठी केलेल्या उपाययोजना तसेच विकासयोजना संविधानातील तरतुदी आदींचा अभ्यास संशोधनाच्या पातळीवर या ग्रंथात केलेला आहे...

ISBN 978-93-81374-96-2
www.vidyabooksabd.com

महाराष्ट्रातील आदिवासी समाज जीवन डॉ. देविदास खोडेवाड

महाराष्ट्रातील आदिवासी समाज जीवन

डॉ. देविदास खोडेवाड

Kholeshwar Mahavidyalaya ★ Ambajogai

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

प्रकाशन क्रमांक - २९१

© लेखक

प्रथमावृत्ती - २०१८

अक्षर जुळवणी -
सौ. अनिता विनायक भालेराव
क्रिएशन, जयश्री, १-एन,
सेक्टर ए, एन-१, सिडको,
औरंगाबाद
फोन - २४८६९१०

प्रकाशक -
श्री. शशिकांत पिंपळापुरे
विद्या बुक्स पब्लिशर्स
औरंगपुरा, औरंगाबाद
फोन (०२४०) २३३७३७१
E-mail - aur.vidyabooks@gmail.com
www.vidyabooksabd.com

मुद्रक - तन्मय ऑफसेट प्रिंटर्स
एम. आय. डी. सी. चिकलठाणा, औरंगाबाद

I S B N No.- 978-93-81374-96-2

किंमत : ₹ २७०/-

अर्पणपत्रिका

माझी माय आणि अण्णा यांनी रात्रंदिन
काबाडकष्ट करून आपल्या घामाच्या दामावर
मला शाळेत टाकलं...
ज्या मोठ्या भावाने मला या शिक्षणाच्या
अथांग सागरात डुबकी घेण्याचं बळ दिलं,
त्यांच्या चरणी व आपली माणसं, देश
गुलामीतून मुक्त करण्यासाठी ज्या-ज्या
आदिवासी क्रांतिकारक बांधवांनी स्वातंत्र्याच्या
यज्ञकुंडात उडी घेऊन आपल्या प्राणांची
आहुती दिली त्यांच्या आणि मला सतत
माणुसकीची आठवण करून देणाऱ्या
'फुले-शाहू-आंबेडकरांच्या स्मृतीस समर्पित.'

- डॉ. देविदास खोडेवाड

लाभले त्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे. तसेच दगडू लोमटे, अमर हबीब, मित्र मुकुंद राजपंखे आणि आदिम विकास परिषद महाराष्ट्र राज्य संस्थापक श्री. अविनाशजी कोळी यांच्या सामाजिक कार्याची प्रेरणा मला माझ्या लेखनाला बळ देत राहिलो त्याबद्दल मी त्यांचाही आभारी आहे.

प्रा. डॉ. देविदास खोडेवाड

अनुक्रमणिका

१) **आदिवासी संकल्पना** .... [illegible] ते १६
१. आदिवासी म्हणजे काय ?
२. आदिवासी संज्ञेच्या व्याख्या
३. आदिवासी जमातींची प्रमुख लक्षणे
२) **आदिवासींचा प्राचीन इतिहास व संस्कृती** .... [illegible] २८
१. भारतातील आदिवासी
अ) भारतीय आदिवासींचे प्रांतवार विभाजन
३) **महाराष्ट्रातील आदिवासी** .... २९ ते ५१
१. महाराष्ट्रातील आदिवासींचे प्रांतवार विभाजन
२. महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती
४) **महाराष्ट्रातील आदिवासींचे लोकजीवन** .... ५२ ते ५५
१. निवारा/आहार/वस्तीस्थाने
२. पोशाख आणि दागदागिने
५) **आदिवासी समाजाचे कौटुंबिक जीवन** .... ५६ ते ६०
१. कुटुंब म्हणजे काय?
२. कुटुंब प्रकार
६) **आदिवासी समाजाचे वैवाहिक जीवन** .... ६१ ते ६९
१. विवाह म्हणजे काय?
२. आदिवासी विवाहाचे प्रकार
७) **आदिवासी समाजाचे धार्मिक जीवन** .... ७० ते ७९
१. धर्म म्हणजे काय?
२. आदिवासींचा धर्म
३. आदिवासी धर्म आणि देवदेवता
४. आदिवासी धर्म आणि नितीव्यवहार
५. आदिवासी सण-उत्सव,

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

८) आदिवासी समाजाचे आर्थिक जीवन.......................... ८० ते ८५

१. आदिवासी समाजाचे उपजीविकेची साधने

९) आदिवासी समाजाचे शैक्षणिक जीवन........................ ८६ ते ९०

१. पारंपरिक शिक्षण

२. आधुनिक शालेय शिक्षण

३. शैक्षणिक मागासलेपणची कारणे

१०) आदिवासी समाजातील स्त्री-जीवन............................ ९१ ते ९८

१. कुटुंबव्यवस्था आणि आदिवासी स्त्री

२. आर्थिक व्यवस्था आणि आदिवासी स्त्री

३. धर्मधारणा आणि आदिवासी स्त्री

४. शिक्षण आणि आदिवासी स्त्री

५. आरोग्य आणि आदिवासी स्त्री

६. विविध कला आणि आदिवासी स्त्री

७. कायदा आणि आदिवासी स्त्री

८. समजुती आणि आदिवासी स्त्री

९. सामाजिक चळवळी आणि आदिवासी स्त्री

११) आदिवासी समाजाचे कलात्मक जीवन........................ १०० ते १२१

१. आदिवासी नृत्यकला

२. आदिवासी नाट्यकला

३. आदिवासी गेयकला

४. आदिवासी चित्रकला

५. आदिवासी वाद्य-संगीत कला

६. आदिवासी शिल्पकला

१२) समाजिक चळवळी आणि आदिवासी.......................... १२२ ते १३१

१. चळवळ म्हणजे काय?

२. आदिवासी चळवळीचा इतिहास

अ) प्राचीनकालीन चळवळी

ब) ब्रिटिशकालीन भारतातील आदिवासी चळवळी

क) ब्रिटिशकालीन महाराष्ट्रातील आदिवासी चळवळी

ड) स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्रातील चळवळी

१३) नक्षलवाद आणि आदिवासी जीवन............................ १३२ ते १४८

१. नक्षलवाद संकल्पना

२. नक्षलवादाचा पूर्वइतिहास

३. नक्षलवाद रचना आणि स्वरूप

४. महाराष्ट्रातील नक्षलवाद आणि आदिवासी

५. महाराष्ट्रात नक्षलवाद रुजण्याची कारणे

६. नक्षलवाद आणि आदिवासी आजची स्थिती

७. नक्षलवाद समस्येवरील उपाययोजना

१४) आदिवासी समाजाच्या समस्या व उपाय..................... १४९ ते १६७

१. आदिवासी समाजाच्या समस्या

२. आदिवासींच्या समस्यांवरील उपाययोजना

१५) आदिवासी क्रांतिकारकांचा इतिहास............................ १६८ ते १९२

१. भारतातील आदिवासी क्रांतिकारक

२. महाराष्ट्रातील आदिवासी क्रांतिकारक

३. आदिवासी महिला क्रांतिकारक

१६) भारतीय संविधान आणि आदिवासी.......................... १९३ ते २०१

१. आदिवासी विकास योजना

२. आदिवासी विकास: घटनात्मक तरतुदी

• संदर्भ सूची ....२०२ ते २०५

• लेखकाचा परिचय २०६

18-19

19 नोव्हें 2018

दविदास खोडेवाडांच्या पुन्हा ऊलगुलान या कवितेच्या पुस्तकात मन-मेंदूचा ठाव घेणार पन निश्चतपणे आहेच आणि त्यात खंबीरपणं सत्याची बाजू घेणाऱ्या सगळया पाऊलखुणा ल्या आहेत ज्याला आपण काव्य म्हणतो, आणि ताला-लयीत उमटली तर कविता. ताला-लयीनं रलेल्या भावना-विचारांनी भारावलेलं लेखण आहे यात. यात विचाराची प्रगल्भता तर आहेच आणि नेतल निर्मळपणही आहे. सुशिक्षित मनुष्याचं लोकशाहिवरील ठाम असणं तर आहेच यात सोबत जिक उत्तरदायित्वाचं भानही आहे. सामाजिक सुधारणांचे साधन म्हणून ते मार्क्स म्हणतात तसं नाही तर बाबासाहेब म्हणतात तसं कवितेकडं निर्भयपणे पाहतात. हे बळ शिक्षणाचं जसं आहे तसं तेचंही आहे. विकारांच्या विरुध्द् विचार उगारता येणं हे मोटे नैतिक आवसान खोडेवाडांच्या अंगी या कांही कविता, त्यातल्या ओळी माझं म्हणनं स्पष्ट करायला पुरेशा आहेत

एकुण अट्ठावन्न कवितांचं हे पुस्तक ज्यात छंदा-मुक्तछंदाच्या रचना आहेत. शंती, शिक्षण, कारण, निसर्ग, प्रेम, आई-बाप, बालपण आणि क्रांती अर्थात ऊलगुलान असा व्यापक परीघ व्यापला यात. गावा-शहरातील फरक अधोरेखीत करणारी रचना जशी आहे तशीच सज्जन-दुर्जनांमधील ही आहे. एका व्यक्तिमत्व विकसीत मनुष्याचं सुंदर मन या पुस्तकात जागोजागी विखुरलं आहे. मोठं रदारी आहे.

'भाकड जिनं' नाकारून पुन्हा ऊलगुलानचा नारा देणारी रचना या कवितासंग्रहाची शिर्षक रचना अगनीत अन्याय आत्याचारांना बळी न पडता थेट सामना करण्याची मनोभूमिका कवी बोलून तो हा समता संग्राम लढण्याची भावना अभिनंदनास पात्र आहे.

प्रा. डॉ. मुकुंद राजपंखे.
(पदवी व पद्व्युत्तर इंग्रजी विभाग प्रमुख)
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई.

Rs.105/-

I : 978-93-88732-00-0

Publisher
Arun B. Godam
Latur, Dist. Latur-413512
(Maharashtra, India)

SHAURYA PUBLICATION
Latur
Publisher
Shaurya Publication

www.rjournals.co.in

Book

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

ISBN - "978-93-88732-00-0"

- पुन्हा ऊलगुलान
- प्रा. डॉ. देविदास खोडेवाड

© लेखकाधिन

© All right are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved or transmitted in any form, by any means, without the written permission from **Prof. Dr. Devidas Khodewad**

- प्रकाशक

  शौर्य पब्लिकेशन, खाडगाव रोड, कपिल नगर, लातूर मो. 8149668999

  Email - hitechresearch11@gmail.com

  www. rjournals.co.in

- अक्षर जुळवणी

  श्री अरुण गोदाम

- मुखपृष्ठ

  गणेश कदम

- मुद्रक

  आर. आर. ग्राफिक्स, एम. आय. डी. सी.

- प्रथमावृत्ती : 29 नोव्हेंबर 2018

- मूल्य 95/-

अर्पनपत्रिका

आदिवासींचे समग्र जीवन साहित्यचा विषय करुन त्यांच्यात क्रांती रुजविना कवि भुजंग मेंश्राम यांच्या स्मृतिस समर्पित...

शक्तीने एकत्र येवून शहरांवर-शहरी भांडवलदार, सावकार, जमीनदार, राजकीय नेते, सुख-वस्तूत वावरणारे चंगळवादी माणसं यांच्या संपत्तीवर एकच हल्ला करतील आणि 'पुन्हा ऊलगुलान' पुकारतील. शहराच्या चारही बाजूनी भुकेकंगालांचे जथ्थे हातात येईल ते हत्यार घेवून हल्ला करतील मग एकच धुमचक्री होईल, तेव्हा कायदा-सुव्यवस्था निकामी होईल. ही एक वर्ग संघर्षाची धुमचक्री असेल. कष्टकऱ्यांचे रक्त पिऊन पोसलेली भांडवलशाही ढेकणासारखी टचाटच फुटेल आणि सर्वत्र एकच लालक्रांती होवून शोषणविरहीत समाजासाठी, समान संपत्तीच्या वाटपासाठी खुर्च्या हिसकावल्या जातील पुन्हा ऊलगुलान करतील. हा संघर्ष अटळ आहे... सावधान! भांडवलदारांनो...!

– प्रा.डॉ.देविदास खोडेवाड

अनुक्रमणिका

१. विळखा	१८
२. प्रातःकाळी	१९
३. तुमचं नियोजन चुलित घाला...	२१
४. प्रिये...	२३
५. काळवंडलेली मने	२५
६. दादा	२६
७. नटसम्राट	२८
८. सरकार बापू	२९
९. माफीचा साक्षीदार	३१
१०. जोगवा	३२
११. शोधयात्रा	३४
१२. रकमा वारीक	३६
१३. काळोख	३८
१४. आठवण	४०
१५. सावधान..!	४१
१६. मनातलं गात्र	४२
१७. मनात राघू झुलतोय गं...	४४
१८. सखे...	४५
१९. सावधान! मशाली पेटल्या आहेत	४७
२०. प्रेमायन	४८

Kholeshwar Mahavidyalaya ★ Ambajogai, Dist. Beed ★

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

२१. भोगवाटा ४९
२२. कवितेची वाट ५०
२३. दान देगा देवा ५१
२४. वेदनेचा पूर ५२
२५. आवधान ५३
२६. साहेब म्हणा... ५४
२७. निसर्गमाया ५६
२८. समता ५७
२९. नौताळलेली अर्थव्यवस्था ५८
३०. कुंपनच शेत खाई ५९
३१. तू आणि मी ६१
३२. नेहमीच येतो पावसाळा ६३
३३. परिवर्तनाची नांदी ६४
३४. बंडाळी ६६
३५. घरात मी नसताना... ६८
३६. बाबासाहेब... ७०
३७. सध्या ती काय करतेय...? ७२
३८. माय-बाप ७४
३९. धुराडा ७५
४०. पुन्हा ऊलगुलान... ७६
४१. भेकड जीनं ७८
४२. [illegible] ७९

४३. धुर्त कोल्हे ८१
४४. मातोश्री ८२
४५. उपरे ८३
४६. पैसा झाला खोटा... ८४
४७. फाळत्रंडलेली मूल्ये ८६
४८. कविराज ८७
४९. किर्तन ८९
५०. घाना ९१
५१. विचारांची दिवाळखोरी ९३
५२. घुबाड ९५
५३. म्हसोबाचं भूत ९७
५४. आजोबा भाई ९९
५५. एक होता हत्ती... १००
५६. बाबाचे झाड १०२
५७. आमचा बाबा शेतकरी १०४
५८. दुधाची साय १०५

डॉ. सोमनाथ रोडे

प्रा. गौतम गायकवाड

आपल्या संवैधानिक वाटचालीवर बु... बसवेश्वरांचा 'अनुभव मंटप', महात्मा फुलेंचा 'सार्वजनिक सत्यधर्म' यांचे प्रतिबिंब डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी लिहिलेल्या 'भारतीय संविधानात' पडलेले आहे. महात्मा बसवेश्वरांनी 'मनुस्मृती' प्रणीत धर्मव्यवस्थेला सुरुंग लावला, तर डॉ. बाबासाहेबांनी 'मनुस्मृती' जाळली आणि भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून धर्मनिरपेक्ष राज्यपद्धती रुजविली. तथागत बुद्ध, महात्मा बसवेश्वर, महात्मा फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे लोकशाहीचे कट्टर समर्थक होते. उभयतांनी दगडाचे देव नाकारले आणि माणसात देवपण शोधले. महापुरुष कोणा एका जातीचे, धर्माचे नव्हते. ते मानव जातीच्या कल्याणाचे दीपस्तंभ असतात. महापुरुषांना देव करण्याचे पाप करता कामा नये. कारण त्यामुळे तत्वविचारांची धार बोथट होते. डोळस अनुयायी महापुरुषांच्या विचारांना खरा न्याय देवू शकतात. विश्वातील सर्वांना सुखाने जगता आले पाहिजे अशी समाज व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी महात्मा बसवेश्वर, महात्मा फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपले आयुष्य वेचले. समाजाने त्यांच्या विचारांच्या प्रती कृतज्ञता बाळगली पाहिजे. महापुरुषांच्या विचारांना डोक्यावर घेवून नाचण्यापेक्षा त्यांना डोक्यात घेऊन, समजून घेण्याचा विचार केला पाहिजे. अनुयायांनी आपल्या मनातील गैरसमज प्रामाणिकपणे काढून टाकले तर 'भवतु सब्ब मंगलमय' होईल.

प्रा. गौतम गायकवाड यांनी अत्यंत परिश्रमपूर्वक अनेक संदर्भ ग्रंथाचे अवलोकन करून ''महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर'' हा मौलिक ग्रंथ साकार केला आहे. या दोन्ही महापुरुषांच्या कार्यकर्तृत्वाचा अप्रतिम दस्तावेज म्हणजे हा 'अनमोल ग्रंथ' होय.

डॉ. सोमनाथ रोडे
लातूर.

क्रिएशन्स पब्लिकेशन
एन-१, सिडको, औरंगाबाद - ४३१ ००३.
फोन : (०२४०) २४८६९१०
E-mail : creation.avb@gmail.com
9 788193 242148

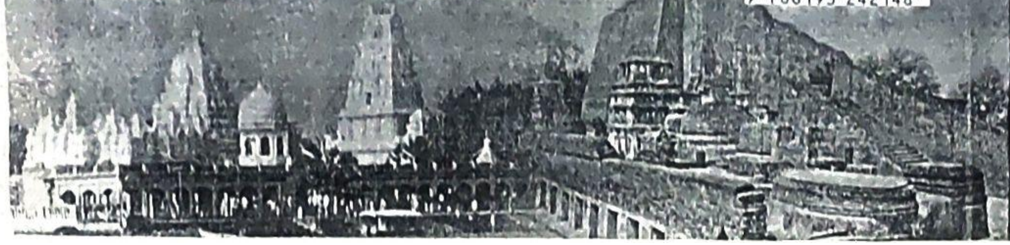

महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

प्रा. गौतम गायकवाड

महात्मा बसवेश्वर
आणि
बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

प्रा. गौतम गायकवाड

महात्मा बसवेश्वर आणि
बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
Mahatma Basweshwar Ani
Bodhisattv Dr. Babasaheb Ambedkar

प्रकाशक :
क्रिएशन्स पब्लिकेशन
एन-१, सिडको, औरंगाबाद.
मो. ९४२३३९६८८१
अक्षर जुळवणी
हर्षवर्धन मिलिंद मुंढे
अंबाजोगाई,
मो. ९९६०८५६५६०

स्वामित्व हक्क
आयु. वर्षा गौतम गायकवाड
पहिली आवृत्ती
१८ एप्रिल २०१८
(महात्मा बसवेश्वर जयंती)
मुखपृष्ठ
संजय गीरी, विद्याधर पंडित,
अंबाजोगाई
₹ : ११०

ISBN 13 - 978-81-932421-4-8

Mahavidyalaya ★ Ambajogai, Dist. Beed

अर्पण

आदरणीय...
प्रा. नागनाथराव जलदे
व
प्रा. एस. के. जोगदंड
यांना कृतज्ञतापूर्वक अर्पण

– गौतम

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

अनुक्रमणिका

पृष्ठ क्रमांक

प्रस्तावना.. ०१-१५

मनोगत.. १६-१८

१. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.. १९-२७

२. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची जन्मकथा.............................. २८-३३

३. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातिनिर्मूलनाचे कार्य.................... ३४-४४

४. महात्मा बसवेश्वर यांचे अनुभव मंटप आणि बोधिसत्त्व डॉ. आंबेडकर यांचे धर्मांतरविषयक विचार...... ४६-५४

५. महात्मा बसवेश्वर यांचे 'कायकवे कैलास' आणि बोधिसत्त्व डॉ. आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार............ ५५-६१

६. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची 'आदर्श राज्या'ची संकल्पना.............. ६२-७०

७. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीविषयक विचार........................ ७१-७७

८. महात्मा बसवेश्वरांची वचने आणि आंबेडकरी साहित्य..... ७८-९०

९. महात्मा बसवेश्वर आणि डॉ. आंबेडकर : क्रांतिकारक पुरुष ९१-९६

१०. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची हत्या की विचारांची? ९७-१०७

११. महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्त्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अनुयायांची जबाबदारी १०८-१२४

Kholeshwar Mahavidyalaya ★ Ambajogai, Dist. Beed

प्रस्तावना

महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा मौलिक दस्तावेज.

माझे स्नेही प्रा. गौतम गायकवाड हे जिज्ञासू प्राध्यापक आहेत. सामाजिक बांधिलकी हा त्यांच्या स्वभावाचा स्थायीभाव आहे. जगत्ज्योति महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचार व कार्यानि भारावलेलं एक आगळं वेगळं व्यक्तीमत्व. बाराव्या शतकातील महात्मा बसवेश्वर आणि विसाव्या शतकातील भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या दोन महापुरुषांच्या कार्यकर्तृत्वाचा वस्तुनिष्ठ आलेख आंतरिक तळमळीने समाजासमोर आणि विशेषतः आजच्या युवकांसमोर मांडण्याचा त्यांनी प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे. कर्नाटक व महाराष्ट्रातील माणसा-माणसांतील असूया, द्वेषभावना, जातीची तीव्रता कमी व्हावी, ह्या विशुद्ध दृष्टीकोनातून प्रा. गौतम गायकवाडांनी हा शंभर पृष्ठांचा एक अप्रतिम ग्रंथ आपल्या सिद्धहस्त लेखणीतून साकार केला आहे. त्यांनी या ग्रंथात महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या दोन्ही महापुरुषांची तुलना केलेली नाही. उलट त्यांनी या दोन महापुरुषांची तुलनाच होवू शकत नाही, हे निक्षून सांगितले आहे. कोणतेही नेते, महापुरुष त्या त्या काळात त्यांच्या कर्तृत्वाने श्रेष्ठ ठरतात. त्यांना नीटपणे समजून घेण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे, अशी लेखकाची प्रांजल भूमिका आहे.

प्रा गौतम गायकवाड यांचे मूळ गाव आष्टा (कासार), ता. लोहारा, जि.उस्मानाबाद होय. हे कर्नाटकाच्या सीमेवर असल्यामुळे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जयंतीच्या निमित्ताने व्याख्यान देताना महात्मा बसवेश्वर आणि बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समतावादी विचार, जाति

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

2017-18 (चॅप्टर)
19 फेब्रुवारी 2018

युगप्रवर्तक

आंबेडकर

संपादक
डॉ.उमाकांत वानखेडे

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai

युगप्रवर्तक **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर**

© प्रा. डॉ. वानखेडे उमाकांत ज्ञानोबा

❖ Publisher :

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

❖ **Page design & Cover :**

Shaikh Jahuroddin,Parli-V

❖ **Edition: 19 Feb. 2018**

ISBN : 978-93-86778-68-0

❖ **Price : 550/ -**

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electronic mechanical, recording, scanning or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner. Responsibility for the facts stated, opinions expressed. Conclusions reached and plagiarism, If any, in this volume is entirely that of the Author. The Publisher bears no responsibility for them. What so ever.Disputes, If any shall be decided by the court at **Beed** (Maharashtra, India)

Note : The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. Harshwardhan Publication dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute,academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. Disputes, If any shall be decided by the court at **Beed** (Maharashtra, India)

http://www.printingarea.blogspot.com

40) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार
प्रा. डॉ. पी. के. फड, परळी—वै. || 131

41) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार
प्रा. आवटे भाऊ दगडोबा, मंठा, जि. जालना || 135

42) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय संविधान
अविनाश जाधव,परळी—वै, जि. बीड || 138

43) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार : एक आकलन
प्रा. डॉ. आर. बी. धायगुडे, परळी—वै. ||141

44) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिलासबंधी विचार
प्रा. डॉ. घुमरे एल. बी., परळी—वै., जि. बीड || 143

45) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि कामगार चळवळ
प्रा.राजेश अनंतराव कांबळे, चिंचोली, जि. औरंगाबाद. || 146

46) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि पुणे करार
प्रा. डॉ. कंधारे विश्वास शामराव,चौसाळा, ता. जि. बीड || 149

4) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार
प्रा. डॉ. वानखेडे यु.डी., परळी—वै.,जि. बीड || 153

48) महिला सबलीकरणामध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान — विशेष ...
डॉ. नामानंद गौतम साठे, कळंब, जि. उस्मानाबाद. || 157

49) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जीवन आणि कार्य
प्रा. डॉ. पुरी तात्या बाळकिसन,माजलगांव, जि.बीड ||163

50) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकारण
प्रा.डॉ. आंधळे बी.व्ही., सोनपेठ जि.परभणी || 168

51) प्राथमिक तथा उच्च शिक्षा के बारे में डॉ. बाबासाहब आंबेडकर के खयालात
डॉ. छाया कडेकर गणपतराव, लोहारा, जि. उस्मानाबाद ||171

52) डॉ. भीमराव अम्बेडकर का सामाजिक न्याय और राज्यव्यवस्था
डॉ. दिनेश कुमार यादव, दूमका (झारखण्ड) || 173

ISBN : 978-93-86778-68-0

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

49

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जीवन आणि कार्य

प्रा.डॉ.पुरी तात्या बाळकिसन
राज्यशास्त्र विभग प्रमुख
श्री.सिध्देश्वर महाद्यिालय,माजलगांव
जि.बीड (म.रा)

****

प्रस्तावना

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आधुनिक भारताचे निर्माते व भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार होते. सामाजिक चळवळीचे प्रणेते दलीत, अस्पृष्याचे मसिहा,. भारतीय लोकशाही व स्वातत्र्याचे शिल्पकार अनेक विषयांचा व्यासंग असे बहुआयामी व्यक्तीमत्व म्हणुन सर्व विश्वात परिचित आहे भारतीय समाजातचातुर्वर्ण्य, अस्पृष्याता, जातीभेद, संरजामशाही, स्त्री—पुरूष विषमता, दलीत,आदिवाशी, भटके, असा बहिष्कृत समाज अज्ञान, दारिद्र्य, अन्याय,अत्याचार हालाकीचे, गुलामगिरीचे जिवन जगत होता. डॉ. आंबेडकरांनी अन्यायाचा प्रतीकार व न्याय हक्कासाठी लोकशाही मार्गाने लढा उभारून बहिस्कृत भारतीयाना राज्यघटनेच्या माध्यामातून मानवी अधिकार व स्वातत्र्य मिळून दिले. या बरोबरच विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आणून राज्यकर्ते बनविले. एकूणच डॉ. आंबेडकर लोकांसाठी झुंजले, झिजले, आणि जगले त्याच्या कार्यामुळे बाबासाहेबांना बहुजनाचे कैवारी म्हणतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी महू (मध्यप्रदेश) या गावी हिंदु धर्मातील अस्पृश्य महार कुटूंबात भिमाबाई व रामजी सपकाळ यांच्या पोटी झाला. बाबासाहेबाचे मुळ गाव रत्नागिरी (म.रा) आंबेवडे शिक्षकांनी त्यांना आंबेडकर हे नाव दिले. प्राथमिक शिक्षण दापोली व माध्यमिक शिक्षण सातारा येथ पूर्ण केले. शाळेत अस्पृश्य म्हणुन त्रास सहन करावा लागला.वयाच्या सोळाव्या वर्षी दहावी उत्तीर्ण झाले.१९१३ साली बी.ए.परीक्षा उत्तीर्ण केल्यानंतर बडोदयाचे महाराज सयाजीराव गायकवाड यांच्या मदतीने अमेरिकेत कोलंबिया विद्यापीठात एम.ए.पूर्ण केले. व भारतातील जातीची वाढ आणि उत्पती या विषयावर त्यांनी प्रबंध सादर करून पीएच.डी ही पदवी संपादन केले नंतर इंग्लंडमध्ये जाऊन अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र व कायदा यांचा अभ्यास करून ते बॅरिस्टर झाले

डॉ.आंबेडकरांचे शिक्षण इंग्लंड, अमेरिका या उदारमतवादी व लोकशाही देशात झाले होते. तेथील शासनसंस्था , सत्ताविकेंद्रीकरण विचारवताचे विचार, नागरीकाचे हक्क, कर्तव्य,समता, स्वातंत्र्य, सुधारणा, प्रचार व प्रसार माध्यमे, संरक्षण व विकास यांचा त्याच्यावर प्रभाव होता. भारतात आल्यावर भारतातील सामाजिक, आर्थिक,राजकीय, शैक्षेणिक, जातीय विषयमता दुर करून, एकात्मक समाज व राष्ट्रीय एकात्मा निर्माण करण्यासाठी आंबेडकरांनी दलितोद्धाराच्या कार्याचा विचार केला. आंबेडकरापूर्वी भारतीय समाजातील विषमता , अज्ञान,दारिद्रय व गुलामगिरी विरूध्द महात्मा फुलेनी आवाज उठवला आणि स्वातंत्र, समता व न्याय या आधुनिक नव्या मुल्यावर नव्या समाज निर्मितीचा, राष्ट्रनिर्मीतीचा पाया घातला होता. भारतात ब्रिटीष साम्राज्य सत्तेविरूध्द लोकमान्य टिळकांच्या नेतृत्वाखालील राजकीय स्वातत्र्याच्या लढा तीव्र झाला होता. कॉग्रेस मवाळ व जहाल गटात दुभगंली होती. ब्रिटीशांच्या फोडा व राज्य करा या नितीमुळे हिंदु—मुस्लीम धर्माधिष्टीत राष्ट्रवादाचा भारतीय राजकारणात शिरकाव वाढला होता . याच काळात भारतासाठी राज्यघटनेची मागणी पुढे येत होती.ब्रिटीशांनी १९१९ या कायदाने लोकप्रनिधी ची लोकसंख्या वाढविली, विभक्त मतदार संघ(मुस्लीम,शिख,ख्रिर्चन) निर्माण केले, यांचा परिणाम संसदीय शासन, एकसंघ राजकारण विघटीत होवू लागले. लोकमान्य टिळकांनंतर भारतीय राजकारणात महात्मा गांधीचे अगमन झाले. महात्मा गांधी व कॉग्रेस पक्ष अस्पृश्यस दलित , सोषीत वंचिताचे प्रतिनिधी नसल्याने त्यांनी चळवळ अस्पृश्यता निवारण व दलित सोशीत आणि वंचिताच्या निर्मुलनाची नसल्याने यांना मानवा अधिकार व स्वातत्र्यासाठी डॉ.आंबेडकरांनी नेटाने कार्य केले.

ISBN : 978-93-86778-68-0

Mahavidyalaya Kholeshwar Ambajogai Dist. Beed

डॉ. आंबेडकरांनी भारतीय समाजातील सामाजिक, धार्मिक, राजकीय, अधपतनास येथील कारणीभुत येथील विषमता, चातुर्वर्ण्य व्यवस्था, जातीय व्यवस्था, अस्पृष्यता नष्ट करण्यासाठी १९२७ मध्ये महाडच्या चौवदार तळयाच्या सत्याग्रहाने सुरूवात केली. १९२८ मध्ये दलित वर्ग शिक्षण मंडळाची स्थापना केली. शिक्षनातून व्यक्तीला जाणीव होते. शिक्षणाअभावी निर्बुध्द राहुन मनुष्य जिवंतपणी दुसऱ्यांच्या गुलाम होतो. शिक्षणाशिवाय समाजाच्या सर्व क्षेत्रात क्रांती व परिर्वतन अशक्य असल्याने समाज बांधवाना शिका,संघटीत होव्हा व संघर्ष करा असा संदेश दिला. व शिक्षण संस्था स्थापन करून अस्पृष्य व दलितांना शिक्षांनाची दरवाजे खुली केली. दलित व अस्पृष्य समाजात अधिकार व स्वांतत्र्यविषयी जाग्रती व प्रबोधन होण्यासाठी बहिष्कृत भारत , समता, मूकनायक व जनता यासारखी नियतकालीके सुरू केले. मनुस्मृतीदहन हा स्त्रीमुक्ती दिन साजरी केला. डॉ.आंबेडकरांनी १९३०मध्ये नाशिकच्या काळाराम मंदीरात अस्पृश्य व दलितांना प्रवेश मिळावा यासाठी सत्याग्रह केला. सरकारला वस्तुस्थीतीची व परंपरागत विषमतेने पोखरलेल्या समाजव्यवस्थेला धक्का देण्याच प्रयत्न केला. तसेच रॉयल कमिशन, सायमन कमिशन समोर अस्पृश्य व दलिता विषयी स्पष्टपणे भुमिका मांडली. परंतु कॉग्रेस व इतर पक्षाच्या नेतानी सायमन कमिशनचा निशेध केला ब्रिटीश साम्राटानी भारतासाठी नव्या राज्य घटनेच्या निर्मीतीअगोदर चर्चा व विचारविनीमय करण्यासाठी गोलमेज परिषदेचे आयोजन केले. प्रथमच अस्पृश्यांना प्रतिनीधीत्व देण्यात आले.डॉ.आंबेडकरांनी भावी संविधानांत अस्पृश्य व दलितांसाठी समान नागरीकत्व, मुलभुत अधिकार, समान अधिकार उपभोगाचे अधिकार, विधीमंडळांतपूरेसे प्रतिनधीत्व, नौकऱ्यात पुरेसे प्रतिनीधीत्व, मंत्रीमडळांत प्रतिनीधीत्व आदीतरतुदी अशी मागणी गोलमेज परिषदेत केली. डॉ.आंबेडकरांनी ब्रिटीश सरकारविषयी असे मत व्यक्त केल की ,भारतात ब्रिटीश सरकार असेपर्यंत अस्पृश्य व दलितांना सत्ता मिळणार नाही. केवळ स्वराज्यात अस्पृश्यांना सत्ता मिळेल. भारताच्या एकात्मता व अखंडत्वासाठी शक्तीशाली केंद्र सरकारची गरज तसेच प्रौढ मतदान पदतीची गरज आहे. १९३१ मध्ये मुस्लीम व शिखांना विशेष प्रतिनीधीत्व कॉग्रेसने समर्थन केले. १९३२मध्ये भारत मंत्र्याचा जाती निवडा प्रसिध्द झाला यानुसार अस्पृश्यांसाठी राखीव मतदार संघाची तरतुद करण्यात आली. यामुळे गांधीजी दुखावले व त्यांनी १९३२ मध्ये अमरण उपोशण सुरू केले. महात्मा गांधी व डॉ. आंबेडकर यांच्या ऐतिहासीक पुणे करार होवून दलितांना स्वतंत्र्य मतदार संघाऐवजी राखीव जागा ठेवण्यात आल्या.१३३५च्या येवला परिषदत डॉ.आंबेडकरांनी मी हिंदु म्हणुन जन्माला आलो परंतु हिंदु म्हणुन मरणार नाही. अशी घोषणा केली. पुढे नागपुर येथे १९५६ मध्ये जातीवाद, विशमता न मानणाऱ्या बौद्ध धर्माचा हजारो बांधवासह स्विकार केला .यांचा परिणाम भारतीय समाजात धम्म क्रांती घडून आली.यामुळेच आंबेडकरांना लास्की या विचारवतांनी छुपे क्रांतीकारी असे म्हटले होते.

डॉ.आंबेडकरांनी भारतातील अस्पृश्य, दलित, महिला, कष्टकरी समाजात राजीकीय, सामाजिक, आर्थिक, जाणिव जाग्रती व क्रांती घडवून आणण्यासाठी स्वतंत्र्य मंजुर पक्ष(१९३६), शेडयुल्ड कास्ट फेडरेशन (१९४२), रिपब्लीकन पक्ष स्थापन केले. अस्पृश्य, दलितांनी राजकर्ते बनले पाहिजे. राजकीय सत्ता सामाजिक प्रगतीची गुरूकील्ली यासाठी शिक्षण, संघटण व संघर्ष या मार्गाचा आवलंब करावा.

भारतात १९३५ च्या प्रांतीय स्वायत्ता कायदाने १९३७ निवडणुका झाल्या. बहुसंख्य प्रांतात कॉग्रेस सरकार स्थापन झाली. १९३९ दुसऱ्या जागतीक महायुदाला प्रारंभ झाला. या काळात इंग्रजानी मदत न करण्याचे धोरण देशाला स्वातंत्र्य यासाठी सरकारने राजीनामे दिले. परंतु या धोरणाला मुस्लीमलीग,स्वंतत्र्य मजुर पक्ष व कॉग्रेस विरोधी पक्षांनी कॉग्रेस धोरणाचा विरोध केला. दुसऱ्या महायुदात ब्रिटीशांना भारतांच्या मदतीची गरज पडली. ब्रिटीश सरकारने सर स्टॅफर्ड क्रिप्स यांना २३ मार्च १९४२ रोजी भारतात नेत्यामध्ये सहमती करण्यास पाठविले क्रिप्स यानी १९४२ मध्ये डॉ.आंबेडकरांनी शेडयुल्ड कास्ट फेडरेशनी स्थापना केली व अस्पृश्यांना प्रभावी प्रतिनीधीत्व मिळावे स्वतंत्र्य मतदार संघातून प्रतिनीधीत्व निवडण्याची व्यवस्था असावी.परंतु क्रिप्स मिशन फसल्याने भारतात

ISBN : 978-93-86778-68-0

Principal.
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

स्वांतत्र्यांचा प्रश्न लांबणीवर पडला.

६ मे १९४५ रोजी नरेपार्क, मुंबई येथे डॉ. आंबेडकरांनी जातीसमस्येवर भाषण दिले. यात त्यांनी काही उपाय सुचविले. १)भारतासाठी भारतीय लोकांनी भारतीय लोकांसाठी, लोकांच्या इच्छेनुसार ,भारतीय जनतेची अनुमती घेवून राज्यघटना तयार करावी.

२) राज्यघटेचा मुलतत्वातच बहुसंख्य जमातीला प्रतिनीधीत्वाच्या दृश्टीने सापेक्ष बहुसंख्य देता येईल. परंतु पूर्णपणे प्रतिनीधीत्व देता येणार नाही,जागेची विभागणी अशी करावी, की .अल्पसमाजाने एकजुट केलीतर त्यांचे सरकार प्रास्थापित कराता येईल. बहुसंख्या समाज[illegible]ांस जादा जागा काढून त्या अल्पसमाजात व्यस्त[illegible]ात विभागुन देण्यात यावेत. १९४५ मध्ये ब्रिटीश [illegible]कारने व्हॉइसरॉय लॉर्ड वेव्हेल यांना भारतीय प्रश्न सोडवण्या बाबत सुचवले परंतु प्रयत्नाला यश आले नाही. दुसऱ्या जागतीक महायुदानंतर इंग्लंडमध्ये सत्तांतर होवून हुजुर ऐवजी मजुर पक्ष सत्तेत आला पतंप्रधान मेजर ॲटली यांनी भारतीय जनतेची स्वांतत्र्य व संविधानाच्या मागणीच प्रष्न सोडवण्यासाठी तीन कॅबेनेट मंत्र्यांची नेमूणूक केली. यांत लॉर्ड पॅथिक लॉरेन्स(भारत मंत्री), स्टॅफर्ड स्क्रिप्स व मिस्टर ॲलबर्ट अलेक्झांडर यांच्या समावेश होता. या समितीत तीन कॅबीनेट मंत्री असल्याने कॅबीनेट मशिन म्हणतात. कॅबीनेट समितीनुसार भारताच्या भावी राज्य कारभारासाठी संविधाना निर्मीती, घटना समिती सदस्याची निवड प्रांतींय निर्वाचीत सदस्याकडून करण्यात आली .कॉग्रेसच्या विरोधामुळे डॉ. आंबेडकरांना मुंबई विधान मंडाळाकडून निवडूण आले नाही.बंगाल विधानमंडळाकडून जोगेंद्र नाथ मंडळ व अनुसुचित जातीच्या सदस्यांनी डॉ. आंबेकरांना घटणा परिषदेवर निवडणूक दिली. भारतीय घटना समितीची प्रथम बैठक ९डिंसेबर १९४६ सकाळी ११.०० वाजता संविधान हॉल नवी दिल्ली येथे भरली. यावेळी २९६ सदस्यापैकी २०७ सदस्य उपस्थीत होते. या समितीचे हगामी अध्यक्ष सच्चीदानंद सिन्हा हे होते. ११ डिसेंबर १९४६ रोजी डॉ. राजेंद्र प्रसाद घटना समितीचे कायम अध्यक्ष बनले १३ डिसेंबर रोजी पंडीत नेहरू यांनी ध्येय आणि उदिष्टांचा ठराव मांडला १६ डिसेंबर १९४६ रोजी डॉ.जयकार (मुबंई)यांनी असा ठराव मांडला ते म्हणाले, संविधान सभा स्वातंत्र्य ,सार्वभौम गणराज्य असल्यालेला भारताच्या भावी राज्यकारभाराशी संविधान निर्मीतीत संकल्प द्रढनिष्ठेने व कठोर निर्धारपूर्वक घोषित करते. परंतू या संविधान निर्मीती मुस्लीमलीग तसेच हिंदुस्थानातील संस्थाने सहकार्य मिळावे म्हणुन या संकल्पाचा आधार आधीक द्रढ व्हावा. या हेतुने हि संविधानसभा या विषायावरील विचारविनीय पुढील तिथीपर्यंत स्थगिती करीत आहे. अशा तणावपूर्ण वातावरणात डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांना अनपेक्षीतपणे म्हणने मांडण्यासाठी आंमत्रित केले. १७ डिसेबर १९४६ रोजी डॉ. आंबेडकर यांच्या ऐतिहासीक भाषनाने त्यांचे राजकीय जीवनक्रम बदलुन गेले त्याच्या भाषातील विचाराना संविधान सभेने अक्षरता डोकावर घेतले त्यांच्या विचाराला प्रदिर्घ व प्रंचड टाळया पडल्या .कॅबीनेट मिशनने मुलभुत हक्क,अल्पसंख्याक ,उत्तरपूर्वआदिवाशी सिमा प्रदेश, संघ सरकार,संघ संविधान, प्रांतीय संविधान आदी विषयासाठी सल्लागार समित्या स्थापन करण्याची शिफारस करण्याची केली.सल्लागार समितीचे अध्यक्ष सरदार वल्लभभाई पटेल हे होते. डॉ. आंबेडकर हे मुलभुत अधिकार, अल्पसंख्याक, संघ अधिकार समिती मध्ये सदस्य होते . व त्यांनी आपल्या कामाच्या अल्प काळात ठस्सा उपटविला होता. स्वांतत्र्यांच्या कायदामुळे भारत–पाक हि दोन राज्य निर्माण झाली. फाळणी मुळे बंगालचे विभागन झाले. बंगालच्या विभाजनामुळे डॉ.आंबेडकरांचे घटना समिती सदस्यत्व सपुष्टात आले . डॉ. आंबेडकरांनी अनेक समित्यावर स्वत: ला जोकून देवून कार्य केले. ते अत्यंत मोलाने उपयोगी, असल्याचे पंडीत नेहरू यांनी सांगितले. डॉ. आंबेडकरांची सेवा व मदत घेतल्याशिवाय भारतीय स्वांतत्र्य द्रढीकरण व विधीनियमीतकरण सहज ,सुलभ होणार नाही. यामुळे घटना समिती चे अध्यक्ष डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनी मुंबईचे मुख्यमंत्री श्री.बी.जी.खेर यांना पत्रपाठवून डॉ.आंबेडकरांची घटना समितीवर त्वरीत निवड करावी असे सुचविले. कॉग्रसच्या सहकार्याने आंबेडकर घटना समितीवर निवडणुन गेले. १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारत स्वांतत्र्य झाला. पंडीत नेहरूच्या निमंत्रणाचा स्विकार करून डॉ. आंबेडकर भारताचे

ISBN : 978-93-86778-68-0

Kholeshwar Mahavidyalaya ★ Ambajogai

पहिले कायदेमंत्री झाले. २९ ऑगस्ट १९४७ रोजी घटना समितीने एकमताने डॉ. आंबेडकर यांची मसुदा समितीचे अध्यक्ष म्हणून निवड केले. मसुदा समितीत श्री.एन.गोपाल स्वामी अय्यगार, श्री.के.एम.मुन्शी,श्री. सय्यद मोहम्मद सादुल्ला, बी.एल.मितल,डी.पी.खेतान याच्या समावेश करण्यात आला. डॉ.आंबेडकरांनी लगेचच ३० ऑगस्ट १९४७ रोजी मसुदा समितीची बैठक घेतली. मसुदा समितीचे एकुण कामकाज १४१ दिवस चालले मुळ घटना मुसदात २४३ कलमेव १३ परीशिष्टे होती . मसुदा कमीटीने फेरफार करून मसुदा तयार करून घटना समितीला सादर केला. त्यावेळी मसुद्यात ३१५ कलमे व ८ परीशिष्टे होती. जनतेकडून ७७३५ उपसुचना सुचविण्यात आल्या त्यापैकी २४७३ प्रत्यक्ष सभाग्रहा समोर मांडण्यात आल्या. संविधानाचे ३९५ कलमे व ८ परीशिष्ट होती. ९ डिसेंबर १९४६ ते २६ नोव्हेंबर १९४९ जवळपास २ वर्ष ११ महिने १७ दिवस भारतांची राज्यघटना तयार होण्यास कालावधी लागला. घटना समितीचे एकूण ११ अधिवेशने (१६५दिवस) झाली. यापैकी ६ अधिवेशनात उद्दिष्टाचा ठराव, मुलभुत हक्क, केंद्राची घटना, केंद्राचे अधिकार, प्रांताची घटना, अल्पसंख्यजमाती, शेडुल्ड विभाग, शेडुल्ड जमाती संबंधीत कमीटाचे अहवाल पास करण्यात आले. यापैकी उरलेली ५ अधिवेशने घटना मसुदाच्या विचारा करिता उपयोगी पडली. संविधान निर्मीतीसाठी ६३, ९६,७२९ रूपये खर्च झाला.२६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी मसुदा समितीचे अध्यक्ष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यानी घटना समितीचे अध्यक्ष डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांना घटनेची प्रत सादर केली. २६ जानेवारी १९५० रोजी भारतीय राज्यघटना अंमलात आली व भारत सार्वभौम व प्राजास्ताक बनला.

भारतीय राज्यघटेच्या प्रारंभी उद्देश पत्रीका किंवा प्रस्ताविक आहे.ही जगातील सर्वोत्तम उद्देश पत्रीका आहे.भारताचे वर्णन ,नागरीत्व ,मुलभुत अधिकार, मार्गदर्षकतत्वे , संघराज्याच्या राश्टपतीचे अधिकार ,केंद्र—राज्य – समवर्तीसुची, शेषाधिकार, राज्यसभेची जडणघडण,संसद सभागृह, राज्यविधी मंडळाना कार्यकाळ, सर्वाच्च न्यायालय , कायदे, उच्च न्यायालये, राज्यपाल, उपराज्यपाल, केंद्रशासीत प्रदेश, विधानमडळाचे अधिकार,वित्त व्यवस्था, सेवा, निवडणुका, मतदानाचा अधिकार, संविधान संशोधन, ग्रामपंचायत ,अल्पसंख्याका साठी संरक्षण प्रावधाने , भाशीकप्रांत, अनुसुचित जनजाती आधी संदर्भात व्यापक विचार भारतीय संविधानात घटना काराने केला आहे. भारतीय प्राचीन ,सामाजिक, राजकीय, वारसा, जगातील विविध राज्य घटनेच्या अभ्यास व ब्रिटीश राजवटीत झालेल्या वेगवेगळया कायदयाच्या अभ्यास तसेच विविध कायदे सविता न्यायालयाचे निकाल, विविध धर्म ग्रंथाचा अभ्यास घटना काराने करून भारतीय संविधान निर्मीतीचे किचकट व महान कार्य डॉ. आंबेडकरांनी अतिशय परीश्रम , जिद्द, चिकाटीने केले. यामुळे घटना समितीमधील अनेक सदस्यांनी डॉ. आंबेडकर आणि मसुदा समितीचा कार्यविशयी गौरवोद्गार काडले. श्री.टी.टी.कृष्णमाचारी यानी सभागृहाला जाणिव करून देतांना सांगितले मसुदा समितीवर ज्या सात सदस्याची नियुक्ती केली त्यापैकी एकाने या सभागृहाचा राजिनामा दिला. एका सदस्याचा मृत्यु झाला व ती जाग रिकामीच राहिली. एक सदस्य दुर अमेरिकेत गेला त्याची जागा रिकामी राहिली. दुसरे एक सदस्य राज्याच्या राजकारणात व्यक्त होते, गुंतलेल होते. त्याप्रमाणात मसुदा समितीत पोकळी निर्माण झाली होती.एक किंवा दोन सदस्य दिल्लीपासून फार दुर होते. आणि कदाचित प्रकृती स्वास्थाच्या कारणास्तव त्यांनी बैठकीत भाग घेतलाच नाही. याचा अंतिम परिणाम असा झाला की या संविधानाचा मसुदा तयार करण्याची संपूर्ण जबाबदारी डॉ. आंबेडकर यांच्यावर आली आणि त्यांनी हे महत्वपूर्ण कार्य निराश, अत्यंत समर्थपणे पुर्ण केले यात तिळमात्र शंका नाही. या करिता आम्ही त्यांचे कृतज्ञ आहेत.

डॉ. आंबेडकरांनी भारतीय संविधान सभेत १७ डिसेंबर १९४६ रोजी कोणतीही शक्ती नाही हे ऐतिहासिक भाषण दिले. भारतीय संविधानाचा आधारभूत सिद्धांताचे विवेचन हे ४ नोव्हेंबर १९४८ रोजी संविधान सभेत विद्वत्तापूर्ण असे ऐतिहास भाषण होते. यात शासनपद्धती, संविधानाचे स्वरूप, लोकशाही, शासनाच्या अटी, राज्यघटनेचे प्रकार, अमेरिका—भारतीय संघराज्यातील फरक,दुहेरी नागरी कत्व नाही आणि राज्याचे

ISBN : 978-93-86778-68-0

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

उदाहरणे, भारतीय संघराज्याची लक्षणे, संसदेला कायदे करण्याचा अधिकार, न्यायव्यवस्थी, नागरी सेवा, संवैधानिक नैतिकतेचा प्रश्न, मुलभुत हक्कांना प्रश्न, मार्गदर्शक तत्वाचे महत्व, भारत एकसंघ राष्ट्र व्हावे, यादी विषयावर विचार मांडले डॉ.आंबेडकरानी आपल्या भाषणातून विसंगती, धोडे याबाबत सावध केले आहे. राज्यकारणात समता मिळाली परंतु सामजिक, आर्थिक क्षेत्रात विशमता तशीच राहिल्यास राजकीय लोकशाहीच्या चिधंडया होण्यास वेळ लागणार नाही व अतिशय परिश्रमाने केलेले घटनासमितीने केलेले कार्य मातीमोल होईल. डॉ.आंबेडकर म्हणतात भारतीय संविधान कार्यप्रवण आहे, लवचिक आहे आणि भारत देशाला एकसंघ ,एकात्म ठेवण्यासाठी समर्थ आहे. शांतता काळात आणि युद्धजन्य परिस्थितीत हे संविधान या देशाला एकसंघ एकात्म ठेवण्यास समर्थ आहे

सारांश / समारोप :—

डॉ आंबेडकर भारतातील एक महान नेते, सुधारक व विचारवंत होते.भारतात प्राचीन काळापासून चालत आलेली अमानवी सामाजिक विषमता,वाईट अंधश्रद्धा, अज्ञान, मिटविण्याचे महान कार्य त्यांनी केले. भारतातील दीन, दलित, अस्पृश्य व बहिस्कृतासाठीच नव्हे तर संवधिनाच्या माध्यमातून सर्वासाठी आंबेडकरानी कार्य केले. भारतीय समाज हा जातीय, उपजातीय ,धर्म,पंथ,संप्रदाय, भाषा, आदी भेदामध्ये विभागेला, दुभंगलेला तुटलेल्या होता. भारतीय संविधानाच्या माध्यमतून आपपरभाव न करता , भेदाभेद न करता सर्वाना समान अधिकार दिले. स्वांतत्र्य,समता, बंधुता व न्यायाचा स्विकार करून राष्ट्रीय व सामाजिक एकात्मता निर्माण केली. भारत जगात सर्वात मोठा लोकशाही देश आहे. १३० कोटी लोकसंख्येचा देश विकासाच्या मार्गाने पुढे जात आहे. भारत नॉन स्टॉप मंगळावर पोहचला, एकाच वेळी १०१ उपगृह अवकाशात सोडले विज्ञान,तंत्रज्ञान, कृषी उद्योग,जल, सरक्षण, शिक्षण, समाजकारण, राजकारण, अर्थकारण यादी विविध क्षेत्रात भारत जगाच्या पुढे आहे. याचे कारण डॉ. बाबासाहेबांनी आम्हा भारतीयाना दिलेली जगातील आदर्श राज्यघटना होय

संदर्भ सूची :—

१) **डॉ.दत्तात्रय गायकवाड** —डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराचे तत्वज्ञान आशय व विश्लेशण , स्नेहदीप प्रकाशन पुणे—प्र.आ.७ फेब्रु २०१६

२) **प्रदीप गायकवाड** (संपा)—भारताचे संविधान, दीक्षाभूमी संदेश, समता प्रकाशन नागपूर—१७ अठरावी आ.१४ ऑक्टो२०१२

३) **डॉ.डीआर.तांदळे** —भारतीय विचारवंत निर्मय प्रकाशन, औरंगाबाद

४) **तुलसी पगारे(अनुवादक)** —भारतीय राज्यघटना,सुगत प्रकाशन,नागपुर १७ प्र.आ.१९९७

५) **इंदुमती यार्दी**— भारतरत्न,साकेत प्रकाशन,औरंगाबाद(रेल्वेस्टेशनरोड).ति.आ.२०११

❑❑❑

ISBN : 978-93-86778-68-0